

Kırgızistan'da Dordoy Pazarı: Sosyalizmden Liberalizme Bir Pazarın Doğuşu ve Sosyo-Ekonomik Etkileri

Mustafa ORÇAN¹ ve Gökhan BİNGÖL²

Öz

Araştırmanın konusu ve kapsamı bağımsızlıktan sonra 1991 yılında başkent Bişkek'te kurulan Dordoy Pazarının ekonomik ve sosyal etkilerinin mevcut kaynaklarla, mülakat ve katılımlı gözlem tekniği ile incelenmesidir. Kırgızistan'ın ve bölgenin en büyük pazarlarından biri olan Dordoy (Dordoı) Pazarı, ekonomik bir proje olduğu kadar bir anlamda sosyal bir projedir de. Kırgız bir girişimci tarafından finanse edilip 1991 yılının sonlarında kurulan Pazar, kendi içinde ondan fazla alt pazarlardan oluşmaktadır. Çin'den Rusya, Türkiye ve Avrupa'ya, Arap ülkelerine kadar ticaret ağı ile ülkenin, küçük, orta ve büyük işletmelerinin küresel dünyayla bağlantısını da kurmaktadır. Çok yönlü bir istihdam imkân ve yapısıyla 60 bin civarı kişinin doğrudan hayatına dokunmakta ve ailelerini geçindirmektedir. 2021 yılı Kırgız Cumhuriyetinin kuruluşunun 30. yılı olarak kutlanırken, Pazar devletle yaşıt bir ekonomi ve işyeri bölgesidir. Geçen süre içinde ülke ekonomisinin dinamosu ve halkın en büyük geçim kaynaklarından biri olmuştur. Dordoy Pazarı, ekonomik cazibesi nedeni ile kısmen iç göçe neden olmuş, hatta bazen geri dönüş göçe bile sebep olmuştur. Ayrıca sadece Kırgızistan değil aynı zamanda komşu ülkelerden gelen toptancıların da uğrak yeri olmaya devam etmektedir. En fazla Çin, Rusya, Kazakistan, Türkiye ve Avrupa ülkelerinden ürünler gelmekte en çok da Özbekistan ve Kazakistan'a ürün satılmaktadır. Çalışmada, bir pazar üzerinden gerçekleşen ekonomik ve sosyal dönüşümler incelenmekte ve bu pazarın ülke ekonomisine katkısı araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dordoy Pazarı, Bişkek, Kırgız Ekonomisi, Kentleşme ve Sosyal Değişme

Dordoy Market in Kyrgyzstan: The Emergence of a Market from Socialism to Liberalism and Socio-Economic Effects

Abstract

The subject and scope of the research is the examination of economical and social effects of the Dordoy Market, which was established in the capital city of Bishkek in 1991 after independence, with the available resources, interviews and participatory observation technique. Dordoy (Dordoı) Market, one of the markets of Kyrgyzstan and the region, is a social project as well as an economic project. The Market, which was financed by a Kyrgyz entrepreneur and established in late 1991, consists of more than ten sub-markets. It also establishes the connection of small, medium and large enterprises with the global world with its trade network from China to Russia, Turkey, Europe and Arab countries. With a versatile employment opportunity and structure, it directly influences the lives of around 60 thousand people and provides for families. While the year 2021 is celebrated as the 30th anniversary of the establishment of the Kyrgyz Republic, it is an economy and workplace region as old as the state. It has been the dynamo of the country's economy and one of the biggest livelihoods of the people. Dordoy Market has partially caused internal migration due to its economic attractiveness, and sometimes even caused return migration. In addition, it continues to be a frequent destination for wholesalers not only from Kyrgyzstan but also from neighbouring countries. Most of the products come from China, Russia, Kazakhstan, Türkiye and European countries, and most of them are sold to Uzbekistan and Kazakhstan. In the study, the economic and social transformations that take place through a market are examined and its contribution to the country's economy is tried to be examined.

Key Words: Dordoy Market, Bishkek, Kyrgyz Economy, Urbanization and Social Change

Atf İçin / Please Cite As:

Orçan, M. Bingöl ve G. (2022). Kırgızistan'da Dordoy Pazarı: sosyalizmden liberalizme bir pazarın doğuşu ve sosyo-ekonomik etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1672-1685.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.05.2022

¹ Prof. Dr. - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mustafa.orcan@manas.edu.kg/mustafa.orcan@aybu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-9581-7707

² Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyoloji ABD, Yüksek Lisans Programı, hakan.bg4949@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-5622-7982

Giriş

Çalışmanın konusu bağımsızlık sonrası Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te kurulan Dordoy (Dordoi) Pazarının ortaya çıkışı ve Pazarın toplumsal etkilerini kapsamaktadır. Böyle bir konunun tercih edilmesinin amacı ise, Bişkek'te yer alan Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak sosyalist siyasi ve ekonomik rejimden liberal politikalara geçişle birlikte Kırgızların en büyük pazarı konumundaki Dordoy Pazarının ortaya çıkışını, gelişimini, istihdama olan katkısını, toptan ve perakende ticaretteki önemini, iç ve dış göç gibi nüfus hareketlerine olan etkisini incelemek ve değerlendirmektir. Sosyalist rejimin, yönetim ve ekonomik sistemin değişimiyle beraber radikal bir şekilde toplumsal sistemin de baştan aşağı değişimin bir göstergesi olarak gerçekteleşen dönüşümlerin boyutlarını gündelik hayatın merkezinde yer alan bir pazar üzerinden incelenmesini ve okunmasını sağlamaktır.

Araştırmada kullanılan yöntem niteliksel yöntemdir. Uygun veriler taranmış, bu verilere ek olarak sahaya inerek Pazarda çalışan yönetici, esnaf, işçi, seyyar satıcı ve hamal gibi farklı profildeki çalışanlarla mülakatlar yapılmıştır. Yazarlardan biri, aynı zamanda Dordoy Pazarında halen çalıştığı için günlük olarak da katılımlı gözlem yapılmıştır. Araştırma 2020 Mart ayından ilan edilen Covid 19 salgın hastalık hemen öncesi 2019 Aralık ayında başlamış yılının karantina kapsamında Pazar açıldıktan ve normal çalışmaya başladıktan sonra 2022 Nisan ayına kadar devam etmiştir. Bu zaman zarfında bazı bilgilerin yeniden güncellenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Araştırmada karşılaşılan en önemli problem, istatistiki verilerin temin edilmesinde yaşanmıştır. Sağlık, özellikle de resmi verilere ulaşmak oldukça zor. Çünkü Pazarla ilgili ayrı veri tutulmamakta ve alt pazarların sahipleri de farklı firmalardan olabilmektedir.

Öncelikli olarak başkentin ve onun içinde yer alan aynı zamanda araştırma konumuz olan Dordoy Pazarının Kırgız ekonomisi içindeki yerini daha iyi anlamak için Kırgız Cumhuriyetinin ve bölgenin önemli kentlerinden olan Bişkek'in geçirmiş olduğu siyasi, ekonomik ve sosyolojik dönüşümlerle ilgili kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Kırgızistan ve Ekonomisi

Sovyetler Birliği çökmeden önceki son dönemlerde tüm Sovyetler Birliği ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da ciddi bir ekonomik durgunluk yaşanmış ve bağımsızlığın ilk dönemlerinde bu durgunluk ekonomik çöküntüye dönüşmüştür. Sovyet sistemi çöktükten sonra ülkelerin merkezden yönetilmesinden ve her ülkenin birbirine bağımlı olarak hammadde ve tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasından dolayı yeni kuşak ülkeleri ciddi ekonomik ve sosyal buhranlar yaşamıştır. Dağılmadan hemen sonra ürün tedariki olmadığından mal ve ürünlerde ciddi azalmalar meydana gelmiş ve ülkeler kendi imkân ve becerilerine terk edilmiştir. Bazen temel günlük tüketim ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hale gelmişlerdir.

Aniden ortaya çıkan bağımsızlığın hem sevindirici hem de ağır bedeli olan tarafları olmuştur. Yetmiş yıla yakın Sovyet rejiminden tam bağımsız bir devlet kurma imkânına kavuşmaktan dolayı bir taraftan sevindiren tarihi bir olay yaşanırken, diğer taraftan yeni devletin ve toplumun siyasi ve ekonomik anlamda nasıl yönetileceği konusunda ciddi belirsizlikler bulunmaktaydı. Kamuya ait işletmelerin nasıl yönetileceği, özelleştirmenin nasıl yapılacağı, işçi paylarının nasıl dağıtılacağı gibi meselelerden dolayı işletmeler durmuş ve işçilerin çoğu işsiz kalmıştır³. Sanayi bakımından da Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin en az yatırım yapmış olduğu ülkelerden biri olduğundan dolayı hammadde, üretim ve ulaşım bakımlarından ülke diğer ülkelere göre daha fazla dışa bağımlı durumdaydı. Bu siyasi, ekonomik ve sosyal buhranı ve kaosu giderebilecek karar alma mekanizması da gelişmediğinden gerekli plan ve projelerin ortaya konulmasında da geç kalınmış ve bu durum kaosu derinleşmesine ve uzamasına neden olmuştur. Çünkü Sovyetler Birliği döneminde her ne kadar planlama yerel ölçekte yapılırsa da makro planlar ve nihai kararlar Moskova'nın işiydi (Ercilasun 2014, s. 367). Üstelik bu planları ideolojik aygıtla ve planlama ile yapıyordu.

Bağımsızlıktan sonra liberal siyasi ve ekonomi politikalarının uygulamasına geçişle birlikte Kırgızistan, 20 Aralık 1998'de Dünya Ticaret Örgütü (WTO) üyesi olduğu için Orta Asya ülkeleri arasında liberal dış ticaret politikalarını benimseyen ilk ülke olmuştur. 2005'ten sonra ikinci siyasi ayaklanmanın yaşandığı 2010 yılında Kırgızistan'da ulusal gelir 4,6 milyon; kişi başına düşen geliri ise 864 dolardır. Yakın zamanlarda kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla 2015 itibari ile 1.180 dolar, 2020'de 1.160 dolar, pandemiden önce 2019'da ise 1.240 dolar civarında idi (World Bank, 2022). 2010 yılında dünya ticareti içindeki payı 0,02'dir. Ülke hidroelektrik kaynakların genişliği bakımından Rusya ve Tacikistan'ın ardından BDT ülkeleri arasında

³ Sovyetler Birliği'nin dağıldığının ilan edilmesi üzerine herkes kendisine göre bir tepki vermişti. Bunlar arasında fabrikada o anda çalışmakta olan vinç başındaki işçinin işi bırakmasıyla vinç üzerindeki kolinin asılı kalması, bir pilotun uçağa binip doğrudan Rusya'ya uçması ve benzeri olaylar yıllar sonra bile Bişkek'te halk arasında anlatılmaktaydı (Ercilasun 2014, s. 367).

üçüncü sıradadır. Ekilebilir alanların toplam yüz ölçüme oranı %7'dir (Karluk 2014, s. 49-51). Genelde dağlardan oluşan bir coğrafyaya sahiptir. Bu sebeple hayvancılık sektöründe önemli bir yere sahiptir.

Kumtor Altın İşletmesinde üretiminin başlamasından sonra, altın ülkenin ihracat gelirlerinin ortalama %37'ni oluşturduğundan kısa süre içinde 1997 yılında ülkenin en büyük ihracat kalemi olmuştur. Önemli ihraç ürünleri arasında kıymetli metaller (altın), organik olmayan kimyasal maddeler, tekstil ve hazır giyim, sebzeler, süt ve süt ürünleri, elektrik, meyveler, pamuk lifi sayılabilir. İthalatında ilk sıralarda kerosin ve benzin gibi mineral ürünler bulunmaktadır. Daha sonra giyim ve aksesuarları, ilaçlar, buğday, doğalgaz gelmektedir. (Karluk 2014, s. 52).

30 yıllık bir geçmişe sahip olan Kırgız Cumhuriyeti, gayrisafı yurt içi hasılasını (GSYH), 2 milyar 500 milyon dolardan 8 milyar 453 milyon 300 bin dolara çıkarmıştır. Ekonomisi genelde sanayi üretiminden ziyade tüketim eksenli devam etmektedir. Bu yüzden istihdam imkânı sınırlı olduğundan yurt dışına çok göç vermektedir. Nüfusunun yaklaşık bir milyondan fazlası yurtdışında çalışmakta ve buradan elde ettiği işçi döviz geliri ise, toplam bütçede % 7,8'ine tekabül etmektedir. Devletin bütçesinin neredeyse 2/3'si ya da %70,8 vergilerden oluşurken, ancak % 21,4'ü vergi dışı gelirlerden toplanmaktadır. Ülkenin iç ve dış borcu 4 milyar 773 milyon 200 bin dolara çıkmıştır (TRTAvaz 2021).

Tablo 1. Kırgız Cumhuriyetinde Dış Ticareti (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2016	1.543.532	3.919.082	5.462.614	-2.375.550
2017	1.790.758	4.481.291	6.272.049	-2.690.533
2018	1.764.613	4.907.400	6.672.013	-3.142.787
2019	1.965.502	4.903.813	6.869.315	-2.938.311
2020	1.964.466	3.684.109	5.648.575	-1.719.643

Kaynak: ITC Trade Map (2020)

Kırgızistan; Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Çin ile sınırı olması nedeniyle malların transferinde ve bölge ticaretinde önemli bir yere sahip bir ülke konumundadır. 2020 yılında ithalatın azalmasındaki ana etken Dünya Sağlık Örgütü'nün 2020'nin Mart ayında dünya Kamuoyu ile paylaştığı Covid 19 salgın hastalık nedeniyle özellikle Çin, Kazakistan ve Özbekistan ile olan sınır kapılarının kapalı olmasından kaynaklanmaktadır. Sınır kapılarının kapalı olması, ithalatı ve de ihracatı olumsuz etkilemiştir.

Yıllara göre nüfus dinamiği açısından bakıldığında Kırgız Cumhuriyetinde nüfus 1990'da 4.391.200; 2000'de 4.898.400; 2011'de 5.514.600; 2015'de 5.956.900; ve 2021'de ise 6.636.803 kişi olarak tespit edilmiştir (World Bank, 2020; KCMİK, 2022). Bağımsızlıktan yaklaşık 30 yıl içerisinde nüfusun %50 oranında arttığı görülmektedir. Bunlar içerisinde dinamik bir genç kesimin olması da önemli avantajlardan biridir.

Fakat nüfusun genç ve dinamik kesimlerden oluşmasına rağmen alternatif istihdam olanaklarının yetersiz olmasından dolayı toplumun belli bir kesiminin hayat standardının göreceli ve mutlak yoksulluk sınırında kaldığı gözükmektedir.

Tablo 2. Göreceli Yoksulluk ve Mutlak Yoksulluk Göstergesi

Yıllar	2016	2017	2018'de	2019	2020
Yoksulluk Sınırı	%25,4,	25,6	%22,4,	%20,1	%25,3
Mutlak Yoksulluk Sınırı	%0,8	%0,8	%0,6	%0,5	%0,9
Bir Önceki Yıla Göre Fark		Yok	-%0,2	-%0,1	+%5,2

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Kurumu (KCUİK 2022)

Kırgız Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumunun verdiği bilgilere göre yoksulluk sınırı 2016 %25,4, 2017'de 25,6, 2018'de %22,4, 2019'da %20,1 ve 2020'de ise %25,3'e çıktığı görülmektedir. Covid 19 salgınının ekonomi ve toplum üzerindeki etkisiyle 2020'de yoksulluk sınırı %5,2 puan artmıştır. Mutlak yoksulluk oranına baktığımızda da benzer bir artışın olduğu görülmektedir: 2016'da ila 2017 %0,8, 2018'de %0,6, 2019'da %0,5 ve 2020'de ise %0,9 olarak tespit edilmiştir. 2020'de 1 milyon 678 bin kişi yoksulluk sınırının altında yaşarken, bunların %73,7'sinin kırsal yerleşim yerlerinden olduğu görülmektedir. 2020 yılı itibariyle 59.200 kişi mutlak yoksul sınırında yaşamaktadır ve bunların da %87,2'si kırsalda yaşayanlardan oluşmaktadır (KCMİK, 2022).

Bu ekonomik tablo nedeniyle ülke yurt dışına ciddi ölçüde göç veren ülkelerden biridir. İstihdam imkânları yeterli olmadığından ekonominin daha çok tüketim eksenli seyretmesinden dolayı, göç hayatın

bir çok alanını şekillendirmektedir. Kırgız Cumhuriyeti Göç Servisi, Kırgızistan'ın %58'lik çalışma çağındaki nüfusunun %20'sinin işgücü göçmeni olduğunu belirtmektedir (Nasritdinov, 2016). Kırgızistanlı göçmenlerin 640 bini Rusya'da, 65 bini Kazakistan'da, 30 bini Türkiye'de, 15 bini ABD'de bulunduğunu ve 100 bin civarında kayıt dışı Kırgız göçmeninin de olduğunu altı çizilmektedir (KCHBGS, 2020; Ergeshkyzy, 2018, s. 41). Bu rakamlardan ülkenin istihdam edilebilir nüfusunun yaklaşık üçte birinin yurtdışında çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden Kırgızistanlı göçmenlerin aktardıkları dövizler ülke ekonomisi, ailelerin geçimi ve gelişimi için büyük öneme sahiptir. Dünya Bankasının 2018 verilerine göre 2,7 milyar ABD Doları dövizin yurtdışında çalışan Kırgızistan vatandaşlarının ülkelerine gönderdikleri belirtilmiştir. Bu rakam ülkenin bir taraftan GSYİH'sinin %35,1'ine denk gelirken, diğer taraftan Kırgızistan'ı yurtdışından gelen işçi dövizine bağımlı hale getirmektedir (WBG, 2018, s. 17). BU verilerin olumlu sonuçlarından biri, işçi göçmenlerinin aktardıkları dövizler Kırgızistan'ın ulusal yoksulluk düzeyini de %6-7 oranında azaltmasıdır (IOM, 2020, s. 83).

Başkent Bişkek'te Sosyo-Ekonomik Değişim

Dordoy Pazarının bulunduğu başkent Bişkek'in sosyo-ekonomik değişiminden önce kısaca tarihine ve gelişimine bakmak yerinde olacaktır. Eski ve Orta Çağ dikkate alınmadan kentte yerleşik hayata geçiş Hokant Hanlığının 1825'te kale kurmasıyla başladığı ileri sürülmektedir (Ercilasun 2014, s. 345-346). Bişkek ancak bu tarihten itibaren genelde gelişmeye açık bir kent olmuştur. Bişkek adı Rus kaynaklarında ilk defa 1847 tarihli bir raporda "Pişpek" olarak zikredilmektedir. Fakat 1827 tarihli Çince fermandaki seslendirmede şehrin esas adının Bişkek olduğu ileri sürülmektedir. Kelime anlamına bakıldığında bişkek kelimesi kırmızı yapımında sütü karıştırmak için kullanılan uzunca bir sopaya (tahta küreke) verilen addır (Karatayev – Eraliyev 2005, s.70; Ercilasun 2014, s. 344).

Bişkek kuruluşundan günümüze kadar üç defa isim değişikliği yaşamıştır. 1926'ya kadar Pişpek, sonra 1991'e kadar Frunze olan kentin adı 1991'de Bişkek olarak değiştirilmiştir.⁴ Bolşevik ihtilali ve II. Dünya Savaşı sonrasında Bişkek, sürekli göç almıştır. I. Dünya Savaşı'nda Rusya tarafından esir alınan Alman askerlerin bir kısmı 1915'te Bişkek'e gönderilerek, şehrin park ve bahçelerinin geliştirilmesi, yeşillendirilmesi ve modern binaların inşa edilmesi işlerinde çalıştırılmıştır. Benzer şekilde II. Dünya Savaşı sırasında da günümüz Bişkek'inde ki pek çok tarihî yapıyı buraya sevkedilen esir askerler ve sürgün edilen diğer etnik grupların inşa ettiği belirtilmektedir. (Türkoğlu 2016, s. 200-202). Kuruluş tarihi olan 1825 yılından günümüze kadar halen nüfus hareketliliği ve çekim merkezi olmaya devam etmektedir.

Bişkek, 1926 yılında kurulan ilk önce Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ve sonra 1936'da değişikliğe gidilerek Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, 1991'den itibaren de Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur. 31 Ağustos 1991'de olağanüstü toplanan Kırgızistan Yüksek Konseyi (Jokorku Keneş/Meclis), Egemenlik Bildirgesi'nin onaylamasından sonra sosyalist ve komünist ülke başkenti olmaktan liberal kapitalist sistemin başkenti olmuştur.

Bişkek'in nüfus hareketliliğine bakıldığında Hokant Hanlığı zamanında 1000'e yakın evlerin olduğuna dair kayıt varken, şehir Rusların eline geçirilip kalenin yıkılmasından 14 yıl sonra 1876'da burada 58 aile ve 182 kişinin yaşadığı kaynaklarda geçmektedir (Ercilasun 2014, s. 346).⁵ Pişpek şehrinin 1912 yılındaki nüfusu, 16,000'e; 1916 yılında ise 22,000'e ulaşmıştır (Türkoğlu, 2016). 2010 yılı itibariyle Bişkek'in nüfusu 859,7 bin, 2016'da 958,5 bin iken, 2021'de ise 1 074,1 bine ulaşmıştır. Kentte yaşayanların oranı % 99,6'dır. Çünkü kent Çüy bölgesi içinde yer alan özel statüde kabul edilen bir şehir olduğundan kırsalı pek yoktur (KCUİK 2021:377). Görüldüğü üzere şehrin nüfusu 1976 yılında yarım milyonu aşarken günümüzde ise bir milyonu aşmış, yaklaşık 45 yıl içinde iki misline çıkmış durumdadır.

Konut ve mimari politikalarına bakıldığında ise Bişkek'te Çarlık devrindeki yerleşim planının hayata geçirilmesi sonucu Avrupalı tipteki evlerin sayısı da artmaya başlamıştır. Bu tip evler 1878'de 13 iken, 1881'de 98, 1897'de 752, 1898'de 776'ya ve 1907'de 1287'ye ulaşmıştır (Baktıgulov vd. 1986, s. 17; Petrov 2005, s. 21-23; Frunze: Entsiklopediya, 1986, s. 250; Ercilasun, 2014, s. 346-347).

⁴ Türk Kurtuluş Savaşı sırasında bölgedeki Türk ve bölgedeki diğer Müslümanlar tarafından toplanan yardımların Sovyet Rus Delegasyonu adına koordinasyonu sağlamak için Ankara'ya da giden Bişkek doğumlu Mihail Vasileviç Frunze'nin adına izâfeten Bişkek'in adı 1926'da Frunze olarak değiştirilmiştir (Türkoğlu 2016, s. 200-202).

⁵ Hokant Hanlığının 1825'te kurdukları kale 1862'de Ruslar tarafından harabeye çevrilmiş ve nüfusun büyük bir kısmı savai sırasında yok olmuş veya kale harabeye çevrildiğinden başka yerlere göç etmiştir. Fakat Rus Çarlığı iki yıl sonra 1864'ten itibaren Hokant kale harabesinin yanı başında Kozaklar için bir kale kurarak yeniden yerleşik bir hayat başladı (Ercilasun 2014:345-346).

1928 yılından itibaren Bişkek'in gelişimi yönünde yapılan beş yıllık planlarla 20. yüzyıl boyunca devam edecek olan yapılaşma başlamış, fakat bağımsızlıktan sonraki dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik buhran nedeniyle planlı kent dönemi sekteye uğramış, "canı konuşlar" denilen gecekondu ortaya çıkmıştır. Başkent Bişkek'te 2022 yılı itibarıyla 52 canı konuş mahallesi bulunmaktadır.

Dordoy Pazarının Doğuşu ve Gelişimi

Dordoy Pazarı, Kırgızistan'ın Çüy bölgesinde, fakat Bişkek kentine bağlı, kent merkezine 6-7 km mesafede olan bir pazardır. Kazakistan sınırına ve Korday sınır kapısına ise yaklaşık 25 km mesafededir. Nizhnaya Ala-Archa (Arça) yerleşkinde yer almakta ve yaklaşık 100 hektarlık bir alana yayılmış durumdadır. Çevresinde Mayevka, Saovoe ve Mukan yerleşkeleri bulunmaktadır. Dordoy Pazarının yakınlarında geçen çevre yolları ve Cibek Yolu (İpek Yolu) sayesinde diğer kentlere kargo ulaşımı daha kolay sağlanmaktadır. Çin ürünlerinin Asya ülkelerine ve Avrupa'ya gönderilmesinde Dordoy Pazarı bu açıdan önemli transfer noktasında yer almaktadır.

Genel olarak konumu, bölge ve ülke açısından önemine kısaca değindikten sonra Pazarın nasıl hangi sebeplerle ortaya çıktığına bakıldığında, Dordoy Pazarının ortaya çıkışını tetikleyen asıl neden, ülkenin sosyalist rejimden liberal siyasi ve ekonomi rejimine geçmesiyle birlikte, devlet ve toplum sisteminin baştan aşağı değişmesidir. Merkezîyetçi, baskıcı, tek tip üretim ve tüketim ekonomi modelinden serbest piyasa ekonomisine geçilerek, ülke Sovyet dışındaki ülkelerle daha fazla ticaret yapmaya, siyasi ve toplumsal olarak ilişki kurmaya başlamıştır. Kamu mülkiyetinden özel mülkiyete izin veren, malların fiyatını devletin değil daha çok piyasanın belirlediği, artık istihdamın garanti olmadığı rekabet şartları içerisinde kişilerin beceri ve arayışıyla gerçekleştiği bir piyasa ekonomisi meydana gelmiştir. Kırgızistan'ın en büyük pazarı ve 13 Ağustos 2016 tarihi itibarıyla Avrasya Ekonomik Birliğine üyesi olana kadar da Orta Asya'nın yüzölçümü ve ticari işlem hacmi olarak (ciro) en büyük pazarı ve dağıtım merkezi denilebilir. Pazar, böyle bir siyasi ve ekonomik dönüşüm içerisinde ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlığın daha ilk yıllarında Kırgız vatandaşlarının henüz serbest piyasa şartlarına alışık olmadığından ve alım gücü zayıf olduğundan, ayrıca ihtiyaç ürünlerinin temin edilmesi gibi sıkıntıların yaşanması ve ülkede ürün çeşidinin az olması nedeniyle güçlü bir aileden gelen 1955 doğumlu Salimbekov Askar Maatkabylovich'in⁶ çabaları sonucu büyük babasının isminden esinlenerek Dordoy Pazarı kurulmuştur. Bağımsızlıktan sonra nitelikli insan gücünün ülkeden ayrılması nedeniyle üretimin durma noktasına gelmesi ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Ülkenin önemli girişimcilerinden olan A. Salymbekov bu sıkıntıları, boşluğu gören ve bu krizi bir anlamda fırsata ve yatırıma dönüştüren önemli girişimcilerin başında yer almaktadır. Kurulan Dordoy Pazarı, ülke halkının ihtiyaçlarını karşıladığı gibi istihdam talebini de karşılamış, hem istihdam, hem de üretim ve tüketim de her iki yönden bir cazibe merkezi haline gelmiştir.

Böyle bir pazar fikrinin nasıl ortaya çıktığı hikayesine bakıldığında normal bir gezinin sebep olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Pazarın yeri bir zamanlar sazlık olan bir arazi iken 7 Aralık 1991 tarihinde pazarın kurulması için konteynerler konulmaya başlanmıştır. Salimbekov'un bu yeri seçmesinin nedeni kent dışında büyük bir açık alanın olmasından, hem kentler arası hem de uluslararası karayolu ulaşımına müsait olmasındandır. Şirketin Genel Sekreteri Narınbek Sultangaziev ile yapılan görüşmemizde Çin'den Bişkek'e, ayrıca benzer şekilde Kazakistan üzerinden Rusya'ya karayolu ve yine en yakın komşularından olan Özbekistan'a karayolu ulaşımının olması nedeniyle kentin bu yeri stratejik bir yer olarak seçilmiştir. (Görüşme tarihi: Şubat 2020).

Bu pazar sayesinde halk ticaret yapmaya başlamış farklı ülkelere giderek ülkeye yeni mallar getirip hem ürün çeşidini genişletmişler hem de ürün bolluğuna sebep olmuşlardır. Kurulduğundan bu tarafa Dordoy Pazarı Kırgız esnafını, tüccarlarını ve toplumunu uluslararası pazara açan en aktif büyük ticari merkezlerinin başında yer almaktadır. Bundan sonra en büyük Pazar olarak Oş'a 25 km mesafede olan Karasu Pazarıdır. Dordoy Pazarı kısa sürede gelişerek üretime, yeni iş kollarının oluşmasına büyük etkide bulunmuş, kurulması ve gelişmesiyle Bişkek şehri, diğer kentlerden ve kırsal bölgelerden ciddi göç dalgasıyla karşılaşmıştır. Göç sonucu Bişkek ve Dordoy Pazarı etrafında canı konuşlar (gecekondu) yeni yerleşim alanları oluşmuştur. Canı konuşların çoğu Dordoy Pazarına giden Obyezdnaya-Daroga yolu

⁶ Dordoy Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı

⁷ Şirketin Genel Sekreteri Sultangaziev'in belirttiğine göre; Askar Salymbekov 1990 yılı Dünya Kupası Turnuvasını izlemek için İtalya'dan sonra Ukrayna'ya iş seyahati gerçekleştiriyor ve Odesa kentine gittiğinde orda Privoz Halk Pazarına rastlıyor ve Pazardan çok etkileniyor. Bu Pazarın büyüklüğünü, kapasitesini ve iyi çalıştığını görüp buna benzer bir pazarın da Bişkek'te de kurabileceğini hayal ediyor ve hemen bu hayalini gerçekleştiriyor.

üzerinde yer almaktadır.⁸ 2021 yılı itibariyle toplam 52 canı konuş mahallesinden Dordoy Pazarına bitişik ve yakın olan mahalleler, Dordoy (7.570), Dordoy 2 (2.185), Keleçek (6.211), Ak Çar (15.000), Ak Bata (5.529), Kalıs Ordo (9.513), Altın Kazık (3000)'tır. 2022 yılında alınan bilgilere göre yedi mahallenin toplam nüfusu 49.008'dir. Bu yüzden Pazar ülkenin ve kentin cazibe merkezlerinden biri olmuştur. Pazarının çevresinde Rusça Kwartirant denilen ortak banyo ve mutfaklı olan kiralık odalar yada pansiyon şeklinde küçük konutlar bulunmaktadır. Aylık kişi başı iki bin somdan başlıyor beş altı bin soma kadar kira ücreti ile kiralanabiliyor. Bu şartlar altında Pazar hem yurt sathındaki iç göçü tetiklemiş hem de gelen göçlerle yeni mahallelerin kurulmasına ve kentin düzensiz büyümesine neden olmuştur.

Dordoy Pazarı da kendi içinde alt pazarları olan büyük bir Pazar konumundadır. Alt Pazarların sahipleri farklı firmalardan olabiliyor. Yapı ve malzeme itibariyle küçük ve orta ölçekli mağazaların büyük bir çoğunluğunun konteynerlerden oluşması dikkat çekmektedir. Ayrıca Orta Asya bölgesinin en büyük giyim pazarı bu Pazarda yer almaktadır.

Tablo 3. Dordoy Pazarında Alt Pazarlar, Satılan Ürünler ve Faaliyet Türleri⁹

	<i>Pazar Adı</i>	<i>Ürün ve Ülke Menşei</i>	<i>Satış Şekli</i>
1	Muras Sport Pazarı	Spor giyim (Çin-Rusya)	Toptan ve parkende
2	Alkanov Pazarı	Yerli giyim ürünleri	Toptan ve parkende
3	Aziest Pazarı	Üretim hatası giyim ürünleri (Çin Rusya ve yerli ürünler)	Toptan ve parkende
4	Vostok Pazarı	Çocuk giyim ve eşyaları (Çin, Rus ve Türk ürünler)	Toptan ve parkende
5	Bruchniy Pazarı	Klasik pantolon ürünleri (Çin ve yerli ürünler)	Sadece toptan satış
6	Shanhay Pazarı	Kırtasiye ürünleri (Çin ürünleri)	Toptan ve parkende
7	Evroasia Pazarı	İnşaat malzemeleri (Rus, Çin ve Türk ürünleri)	Toptan ve parkende
8	Djunhay Pazarı	Beyaz eşya, çorap ve temizlik ürünleri. (Kore, Türk, Rusya, Çin ve Japonya vd.)	Toptan ve parkende
9	Aksu Pazarı	Kadın-Erkek pantolon (Çin, yerli, Kore ve Türk ürünleri)	Sadece toptan satış pazarı
10	Oberon Pazarı	Yerel Giyim Atölye Pazarı	Sadece toptan satış
11	Dordoy Ford Pazarı	Oto yedek parça (Rus, Kore ve Japon) ürünleri	Sadece perakende

Firma Genel Sekreterinin belirttiğine göre pazar yeri yaklaşık 100 hektarlık alan üzerinde kurulmuştur. Perakende satış noktası 40 bin civarındadır. Bunun dışında depo olarak kullanılan ve atıl durumda olan binlerce konteynerden oluşan devasa büyüklükteki bu Pazar, yerli satıcı ve alıcıların yanı sıra, Çin, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya gibi çevre ülkelerden gelen satıcı ve tüketicileri de bir araya getirmektedir. Bu yüzden Orta Asya'nın ve dünyanın en büyük konteynerle kurulan pazarı olarak ün yapmıştır (Adana TO, 2021). Dordoy Pazarı kurulanana kadar Bişkek halkının ihtiyacı daha çok, Oş, Alamedin ve Ortosay Pazarından karşılanıyordu. Bunlar mahalle içinde kurulan halk pazarları değil, Dordoy Pazarı gibi doğrudan tüm kent sakinlerine ve Kırgızistan'a hitap eden pazarlardı. Tarihi pazarı olan Oş Pazarı ve diğer pazarları da geride bırakarak kısa süre içerisinde hatta onları kendine bağımlı hale getirecek büyüklüğe, kapasiteye ve niteliğe ulaşmıştır.

Ülkenin bağımsızlık yaşıyla yaşıt olan Pazar, 30 yıllık tarihinde ülke ekonomisine önemli hizmetlerde bulunmuş ve yön vermiştir. Kumtor Altın Madeni İşletmeciliğinden sonra ülke ekonomisine vergi sağlayan en büyük ticari merkez olarak da bilinmektedir. 2016 yılı itibariyle 54.000-60.000 çalışanı ve 4 milyar ABD Doları cirosu ile Dordoy'un nüfusun %15'ine kadar geçim kaynağı sağladığı tahmin edilmektedir (UNIDO ty; Karrar, 2017). 2022 Martında görüştüğümüz bir Pazar yetkilisi seyyar satıcılarla bu sayının bazı mevsimlerde 100 bine kadar çıktığını belirtmiştir. Saha çalışmamızda ilginç bir durumla da karşılaşmıştık. Dordoy Pazarının yakınında bulunan canıkonusların (gecekonduların) içinde özellikle kadınların çalıştığı 4 kişilik yirmi kişilik küçük tekstil dikiş nakış atölyelerine rastlanmıştır. Dolayısıyla ister Pazar olsun ister Pazar dışı olsun eksenli çalışan ama Pazarın dışına çıkan Pazar, Covid 19 salgınından önce ve bugünlerde (2022) yeniden toparlanarak çalışanların aile efradı da düşünüldüğünde Pazar gelirin dolaylı ve dolaysız

⁸ Pazarda güvenlik ciddi bir problemdi. Yapılan görüşmelerde 2015 yılına kadar Pazarın güvenliği, polisler tarafından sağlanmaktaydı. Sendika Başkanı Sergey Ponomaryev'in verdiği bilgilere göre, belli bir süre gerek trafik polisleri gerek pazarda görevli polislerin özellikle dükkân sahiplerine karşı hukuk dışı teşebbüsleri nedeniyle Pazarın güvenliğinde ciddi sorunlar meydana geldiği belirtilmektedir. (Saralayeva, 2017). Bazen polislerin reket (pакет) adı verilen gurupların baskılarına da maruz kaldıkları belirtilmektedir. Yakın dönemlere kadar özellikle yabancı müşterilere karşı da buna benzer hukuk dışı olayların yaşandığı ifade edilmiştir. Artan şikâyetler ve sendikaların baskısı ve girişimleri sonucu hükümetin 2015'de aldığı karar ile polisleri Pazardan çekmiş ve Pazar yönetimi tarafından güvenlik özel güvenlik birimleri tarafından sağlanmaya başlanmıştır.

⁹ Görüştüğümüz işadamlarından Nazirullah N., kıymetine göre Pazarlar arasında konteyner kiralama da bazen ciddi farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Örneğin, en kıymetli yerlerden biri olan Cunhay Pazarının beyaz eşya satılan birinci bölümünde bir konteynerin aylık kirasının 1000 dolardan başladığını, 16. Prahod (sıra)da ise 100 dolara kadar düştüğünü belirtmiştir. Halbuki iki alt pazar arasında en fazla 500 ya da 600 metre mesafe ancak vardır.

yaklaşık 150 binden fazla kişiyi etkilediği tahmin edilmekte, istihdam oluşturma becerisi ve toplanan vergiler ile ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Pazar yılda 364 gün çalışıyor, tek izin günü 1 Ocaktır. Toptancılar için çalışma saatleri sabah 6'dan öğleden sonra saat 3'e kadardır.

Kırgız tüccar ve işadamları, başta Çin, Rusya, Kazakistan ve Türkiye olmak üzere Birleşik Arap Emirlikleri ve Avrupa Ülkeleri gibi ülkelere gidip mal alarak Dordoy Pazarında satmaya ve Dordoy Pazarının gelişmesine katkı sağlamaktadırlar. Pazarın farklı ülkelerden çok farklı ürün çeşitlerine sahip olması nedeniyle komşu ülkelere de hizmet etmek amacıyla, Kazak, Özbek ve Tacik tüccar ve esnafların gelip Dordoy'da alışveriş yaptıktan sonra kendi ülkelerinde satmaktadırlar. Firma Genel Sekreter Sultangaziev'in verdiği bilgiye göre başka ülkelere ihracatın olması nedeniyle Pazar kenarında trans kargo yerleri açılarak ihracatçılara kolaylıklar sağlanmıştır (Genel Sekreterle Görüşme, 8 Şubat 2020). Üretimi ve ürün çeşidi az olan Sovyet Döneminden çıkan bölge insanları için bu çok büyük ve yeni bir imkândır. Bu nedenle Pazar çok kısa süre içinde büyüyüp gelişmiştir.

Dordoy Pazarının Ekonomik ve Toplumsal Etkileri

Dordoy Pazarının kurulması, ülkede göçlerin ve yeni yerleşim yerlerinin oluşmasında olumlu ve olumsuz anlamda önemli roller üstlenmiştir. Olumlu anlamda, özel birçok küçük, orta ve büyük çapta işletmelerin kurulmasına sebep olmuş, işsiz insanlara iş sağlamış ve ülkenin en önemli ticari merkezlerinden biri olarak devletin vergi gelirlerine de büyük katkı sağlamıştır. Olumsuz anlamda ise, kent devasa kitlesel göçlere hazırlıklı olmadığı için belli ölçülerde kentin plansız büyümesine katkısı olmuştur.

Bağımsızlıktan sonra ülkede işleyen küçük, orta ve büyük işletmeler veya fabrikalar, kolhoz ve sovhozlar vb. kamu mülklerinin önce çalışanlar arasında özelleştirilmesi¹⁰ nedeniyle işleyen ve sistematize edilen üretim sistemi durma noktasına gelmiş, Kırgızistan toplumunda bireysel ve toplumsal hayat büyük bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle özelleştirmeden adil bir şekilde pay alamayanların hayat şartları zorlaşmış ve işsizlik artmıştır. Artık devlet belli bir yaşa gelen herkese iş vermek zorunda değildir ve her birey "kendi başının ve derdinin çaresine bakmakla" yükümlüdür. İşsiz kalan halkın ilk başvurduğu çalışma imkânı doğal olarak tarım ve hayvancılık olmuştur. Sanayi üretimin sınırlı olması nedeniyle çalışma sektörü doğal olarak insanları ziraat ve hayvancılığa yönelmektedir. Dolayısıyla halen bile 2021 verilerine göre nüfusun %65'i kırsalda yaşamaktadır. Bağımsızlıktan sonra zor zamanlarda kıtlıkta ya da pandemi dönemlerinde nüfusun % 65-70'ye yakınının kırsalda yaşıyor olmaları, kırsalda yaşamak insanlar için bir anlamda hayat sigortası gibi bir işlev görmüş ve halen de görmektedir. Böyle bir ortamda bir ticaret merkezi olarak Dordoy Pazarının açılması Kırgız toplumu ve bireylerin istihdamı için çok şey ifade etmektedir.

Ülke 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Rusya kendine bağlı finansal güçlerini, uzman kişileri ve kalifiye işçileri, kısaca yetişmiş insan kaynağını Kırgızistan'dan çıkarmış ve sonrasında bazı nitelikli insanlar da kendiliğinden ülkeden ayrılmıştır. Bu nedenle dış göçün ülke bağımsızlığının ilk yıllarında çok şiddetli bir şekilde yaşandığını istatistiksel veriler göstermektedir. Örneğin, 1992'de 77 bin; 1993'de 143 bin kişi Kırgızistan'dan ayrılmıştır (INS, 1993). Her geçen yıl katlanarak devam eden bu rakamlar, 90'ların sonuna gelindiğinde kısmen dengelendiği görüldü de (Schuler, 2007, s. 79), 2005 ve 2010 yıllarında ülkede yaşanan siyasal krizler ve halk isyanları sonucu iktidarın değişmesi ve yaşanan ekonomik güçlükler dış göçün yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle ülke içindeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın etkisi ile dış göç hızlanmaktadır (Toktogulov ve Eshnazarova, 2021, s. 58).

Sovyetler Birliği'nden ayrılan Kırgızistan'da iş imkânlarının çok kısıtlı olması halkın belli bir kısmının yoksul olması Dordoy Pazarına yönelmiştir. Burada çalışan firmalar, Rusya'dan, Çin'den, Türkiye'den G. Kore'den, Japonya'dan ve Avrupa'dan gidip ürün alarak Dordoy Pazarında satmaya başlamışlardır. Pazarın gelişmesi ile birlikte sadece iç pazara değil, aynı zamanda komşu ülke pazarlarına da mal satmaya başlamıştır. Hem yaptığı ithalat hem de dağıtım merkezi gibi malları ihraç etmesiyle ticaret hacmi hızlı bir şekilde artarken Dordoy Pazarı kısa süre içinde büyüyüp ülkenin ve bölgenin en büyük pazarlarından biri haline gelmiştir. (Genel Sekreterle Görüşme, 8 Şubat 2020).

Dordoy Pazarının bu şekilde hızlı gelişmesi büyümesi ve kazançlı olması karşısında diğer kentlerden göç eden insanlar, eşyalarını, hayvanlarını ve taşınmaz mallarını satarak Dordoy Pazarı ticaretinde kendilerine yer edinmeye başlamışlardır. Bir anlamda Dordoy Pazarı onlar için bir imkan ve uygulamalı bir ticaret okulu gibi işlev görmüştür. Pazarda başarılı bir iş kadını olan aynı zamanda sendika başkanlığı da

¹⁰ Kırgızca özelleştirme "mençikleştirme" yani bençikleştirme şeklinde ifade edilmektedir.)

yapan Damira Temirbekovna Dolotalieva hanım, verdiği bir röportajında Dordoy Pazarıyla nasıl tanıştığını ve nasıl iş kurduğunu ve işe başladığına şu şekilde anlatmaktadır (Saralayeva, 2015; Saralayeva, 2016):

“Zenginliğim uzun yıllar süren çalışmaların sonucudur. Karabalta Polikliniği Başkanlığını yürütürken maaşım 9000 som ve zührevi hastalıkları doktoru olan kocamın maaşı ise 5000 somdu. Bir gün Ekose marka bir çanta almak için deri ceketimi sattım. Utanmıştım, ama saklamıyorum. Bu durumu tekrar yaşamamak ve ekonomik durumun iyileştirmek için Dordoy Pazarında konteyner dükkân işletmeye karar verdim. Babam benim doktor olman için okuttum pazarda pazarıcı olman için değil şeklinde kızmıştı. Ama kararımdan vazgeçemedim Kışın ve yaz aylarında, sıcakta ve soğukta, konteyner dükkân işi yapmak zordu, ama yalnız değildim. Binlerce kadın ailelerini geçindirmek için mekâk işine girdik. Üzerimizdeki yük devam etti, günlerce uyumadık, ürünler için endişelendik. Devlet kurumlarında gümrükleme için nasıl yapacağımızı, vergileri nasıl besaplayacağımızı ve nasıl sipariş verip kayıtları tutacağımızı öğrendik...”

Görüldüğü üzere Dordoy Pazarının bu denli hızlı şekilde gelişmesi kısmen dış göçü azaltsa da, iç göçün oluşmasında ve hızlanmasında da önemli aktörlerden biri olmuştur.

Yurt dışında belli süre çalıştıktan sonra Dordoy Pazarında ticaret yapmaya karar veren kişi sayısı da çoktur. Dolayısıyla Pazar zaman zaman yurt dışında sermaye biriktirdikten sonra Dordoy Pazarında iş kurma hayali olan kişilerin geri dönüş göçüne de sebep olmaktadır. Bu sayede Pazar göçün belli sınırdaki kalmasına yardımcı olmaktadır. İşte bu nedenle Dordoy İşletmesinin yanında çalışan Sultangeziev'in deyiimiyle *“Salimbekov Askar Maatkabylovich, Dordoy sofrasını açıp yoksul halka kendi kendini doyurmayı öğretmiştir”* (Genel Sekreterle Görüşme, 8 Şubat 2020).

Dordoy Pazarının bu denli cazibe merkezlerinden biri olması, ayrıca ekonomik hacminin büyük olması farklı ülkelerin de dikkatini çekmiştir. Kırgızlardan sonra en etkin olan satıcılar Çin, Uygur, Rus, Türk ve Afganlılardır. Bunların yanı sıra Tacikistan, İran ve Pakistan uyruklu girişimciler de Pazara rağbet göstermiş ve Pazarda yerlerini almışlardır.

Öz olarak İç göçün Başkent Bişkek'e doğru yönelmesinde Dordoy Pazarının payı büyüktür. Bişkek'e Dordoy Pazarı sayesinde yakın yerlerden ve kırsaldan kente göçler kademeli olarak yaşanmaktadır. Bunun sonucunda 2022'de Bişkek tüm kent ve kırsaldan göç alması sonucu şehrin nüfusu 1 milyonu aşmış durumdadır.

2015'ten itibaren Bölgenin en büyük pazarı olan Dordoy Pazarını etkileyen önemli siyasi ve ekonomik bir anlaşma yapılmıştır. Kırgız devletinin Rusya'nın zorlamasıyla 2016 yılında Avrasya Ekonomik Birliği anlaşmasına göre gümrük vergilerinde yapılan düzenleme sonucu Pazar ciddi bir gelir kaybına uğramış ve bölgedeki en büyük dağıtım merkezi olmaktan çıkmaya başlamıştır. Birliğe girmeden önce bazı kalemlerde %7-8 olan gümrük vergisi %20'ye kadar çıkmıştır. Bu oran mallara göre %15-%17 şeklinde değişebilmektedir. Üye ülkelerde üretilen malların kendi aralarındaki gümrük vergilerini azaltılırken fakat bu ülkelerin dışından mallar söz konusu olduğunda ise gümrük vergileri artırılmıştır. Bu durumdan en fazla Rus firmaları karlı çıkmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, Pazarın güç kaybının yaşanmasında Çin ile Kazakistan sınırında kurulan Khargos Pazarının da etkisi büyüktür. Tüm bu olumsuz gelişmelerin neticesi olarak görüştüğümüz bir işadamı Pazarda bir zamanlar 500 dolarlık aylık konteyner kiralalarının günümüzde 100 dolara kadar indiği belirtilmektedir.

Dordoy Pazarının Girişimciliğe ve İstihdama Katkısı

Dordoy Pazarı yaklaşık 60 bin çalışanı ve ülke ekonomisine %8'in üstünde yapmış olduğu katkıyla hem Dünya Bankasının 2009 yılında yaptığı araştırmada hem de Narınbek Sultangaziev röportajında Kırgızistan'ın en iyi sosyal-ekonomik projelerden birinin Dordoy Pazarı olduğunu göstermektedir (WorldBank, 2009).

Asya ve Avrupa pazarlarını birleştiren ticaret ve lojistik faaliyetlerinin genişlemesi sonucu Pazarda ürün ve marka çeşitliliği artı ve böylece ülkenin iç pazarına kadar ithal edilen bu ürünler yeterince başka iç pazarlara ulaştırıldı. Bu gelişme sonucu bazı ürünlerin piyasada bulunmaması gibi yaşanan kronik sıkıntılarının ve fiyat oynaklığının giderilmesine yardımcı olan Pazar, gerekli malların bollaşması ve zenginleşmesine neden olmuştur. Bazı yerlerde yerli üreticiler için gerekli malzemelere doğrudan erişim sağlanarak, alıcı ve ortak bulma fırsatı oluştu; ülke içinde, dışında ekonomiyi destekleyen daha güçlü yerli sermaye oluşmuş oldu. Dordoy Pazarının devlete verdiği vergiyle, Kumtor Altın Madencililiğiyle rekabet eder duruma geldi (Ganiyev ve Baygonuşeva, 2017).

Dordoy Pazarı tekstil, oyuncak, mobilya, ev eşyaları, beyaz eşya, otomobil, hafif sanayi, finansal ve lojistik ilişkiler, kilit hale gelen dış ekonomik segment ve diğer hizmet sektörleri vb. birbirinden farklı endüstri ve iş kollarının gelişmesine neden olmuştur. Bu iş kollarının oluşması için Dordoy Pazarı bir okul bir ticari eğitim merkezi gibi bir işlev görmektedir. Bu durumu Pazara gidip yerinde görüştüğümüz esnaflardan öğrenmiş bulunmaktayız.

66 yaşında Akbar S. adında görüştüğümüz çocuk giyim mağaza sahibi ve 6 çocuklu esnaf, Oş şehrinde başkente göçmüş. Eşi ile birlikte çalışıyor. Yaz ayları inşaat sektöründe; kış aylarında ise inşaat sektörü durduğundan eşine yardım etmektedir. Konteynır kiralık olup 10 yıldır Dordoy Pazarı'nda çalışmaktalar.

Pazarda Ermek A (24) Çanta mağazası olan evli genç kadınla görüşmemizde Issık Göl Oblasına bağlı Karakol şehrinde göç ettiğini, Kırgızistan Devlet Teknik (Politeh) Üniversitesi'nden mezun olduğunu 7 yıl önce gelerek bu işi yaptığını ve artık kendisine ait bir konteynırın olduğunu belirtmiştir.

Kırgızistan'da bazı zengin iş insanları Dordoy Pazarında ticaret yaparak ortaya çıkmış, aynı zamanda kendi çevresindeki insanlara da öncülük ederek "zincirleme göç"le yeni girişimcilerin doğmasına neden olmuşlardır. Başarılı iş kadını D. T. Dolotalieva, kendisinin Pazarda başarılı olması sonucu çevresindeki kadınları da Pazarda iş yapmaya özendirildiğini hatta bu çevreyle girişimcilerin sorunlarını dile getirip haklarını korumak için sendika bile kurduğunu şu şekilde anlatmaktadır (Saralayeva, 2015; Saralayeva, 2016):

"... Şimdi kendi kendine yeten bir kadını ve çocuklarını büyüttüm. Hepsi mükemmel bir eğitim almış ve evlenmiş üç kızım var. Ayrıca ilkokulda okuyan bir erkek çocuğum da var. Arkadaşlarımı şaşırttı özveriyle ve hepsi de imrendiler bana. Hepsi de aynı anda Dordoy'da çalışmaya başladı. Burada turta satmaya başlayan arkadaşlarımdan birinin şimdi sık bir restoranı var. Diğer bir arkadaşım bir hamur tatlısı imalathanesi açtı, üçüncüsü ise bir yün işleme tesisi kurdu. Hepsi ivme kazanmış ve durmayan, çalışan ve gelişen iş aşkıyla çalışan kadınlar. Yani, bunlar bizim sıkı çalışmamızın meyveleridir. Nasıl çalışılacağını biliyoruz ve bunu başkalarına da öğretebiliriz. Bu nedenle sendika kurduk. Dordoy Ticaret ve Pazar Kompleksinin Bireysel Girişimciler Sendikası adını verdik. Dordoy ticaret ve pazar kompleksindeki bireysel girişimcilerin sendikası, 12 Temmuz 1997 tarihinde kuruldu. Sendika, bugüne kadar 18.500'den fazla girişimciyi bir araya getirdi. Birliğin temel işlevi piyasa girişimcilerin çıkarlarını temsil etmek ve korumaktır. TRC "Dordoy" Girişimciler Sendikası'nın misyonu, Kırgız Cumhuriyeti'nde girişimciliğin sürdürülebilir kalkınması için haklarını koruyarak ve girişimcilerin çıkarlarını destekleyerek olanaklar sağlayan bir ortam yaratmaktır.

Firma Genel Sekreteri Sultangaziev de görüşmemizde bu durumu, pazarda çalışan esnafın nasıl bir girişimci olduğunu çarpıcı örnek olayla anlatmıştır:

"Bağımsızlık kazanıldıktan sonra insanlar, hem alışverişe gelir hem de ticaret yapmaya gelirdi. Yeni tüccarlar önce el arabası ile tezgahlar kurup ticaret yapmaya çalışmıştır. Daha sonrasında ise konteynerler satın alarak işlerini büyütmişlerdir. Şuan Kırgızistan'ın sosyal yapısına bakarsak zengin insanların neredeyse tamamının Dordoy Pazarı sayesinde ticareti öğrenmiş olup zenginliğe kavuşmuştur diyebiliriz".

Pazar, sadece sermayeleriyle iş kuranlara değil aynı zamanda sermayesi pek olmayan ama iş arayanlara da imkân sağlamaktadır. Hamallık/taşıyıcılık yapan Bişkek Çüy doğumlu 20 yaşında bekar Jenişbek K. de Pazar'da bedeniyle ailesini geçindirmektedir. Jenişbek aynı zamanda Pazarın hemen yanında ki Dordoy Canı Konuş mahallesinde yaşamaktadır.¹¹ Hiçbir eğitimini olmadığını belirten genç aylık ortalama 20-25bin somla ailesine katkı sağladığını belirtmiştir.

İsmini vermek istemeyen 42 yaşında seyyar içecek satıcılığı yapan kadın 3 kızı olduğunu, kocasından ayrıldıktan sonra ciddi ekonomik sıkıntı çektiğini, bu işe 4 ay önce başladığını ve büyük kızı ile birlikte bu işi vardiya olarak birlikte yürüttüklerini ve kendilerine yetecek kadar kazandığını belirtmiştir.

Bu yüzden sosyalist dönemde, merkezîyetçi, üstten şekillenen belirlenen, edilgen insan yerine; piyasa içinde tabandan ve kendi iradesi ve imkânları çerçevesinde iş üreten girişimci insanların yetişmesinde ve istihdam noktasında Pazar çok önemli roller üstlenmiş ve üstlenmeye de devam etmektedir.

Tüm bu veriler göstermektedir ki Dordoy Pazarı ülkedeki istihdam ve finansal stabilizasyonun¹² ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazarın açıldığı

¹¹ Bu mahallede 1 okul 1 klinik var. Özel bir isimleri yok. Mahallede su ve elektrik olduğunu fakat gaz olmadığını belirtmiştir.

¹² Finansal Stabilizasyon: finansal dengenin sağlanması, istikrar anlamında kullanılmaktadır.

devirde ürün çeşitililiği azdı. Ticaret hacminin gelişmesi yeni ürünlerin pazara girmesi ile ürün doyumluluğu ve bolluğu üst seviyeye çıktı ve fiyat paritesi de bu şekilde dengelenmiş oldu. İşsiz insanlara iş sağlayarak istihdamın olumlu anlamda dengelenmesine de yardımcı olmaktadır.

Pazarın Vergi Sistemi ve Ülkeye Katkısı

Dordoy Pazarı, Kumtor Altın Madencililiği Tesisinden sonra ülke ekonomisine katkısı olan en büyük ticari merkezi konumundadır. Ekonomi Bakanı Kuban Aydaraliev'in 15 Temmuz 2019'da yaptığı basın toplantısında, Dordoy Pazar girişimcilerinden patent¹³ üzerinden ayda 34-37 milyon som vergi alındığını belirtmiştir (Kudryavtseva, 2019).

Dordoy şirketi'ndeki vergi mükelleflerini bilgilendirmek için, Devlet Vergi Servisi aşağıdaki bilgileri bildirmiştir. Dordoi alışveriş kompleksinde Kırgız Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak, ticari kuruluşlar aşağıdaki vergi türlerini ödemekle mükelleftir (Kırgızistan Vergi Dairesi, 2017).

Arazi vergisi nasıl hesaplanır? Arazi vergisi yılda bir defa ödenir ve hesaplama için 20 tonluk konteyner baz alınmıştır (Vergi oranları konteyner boyutuna göre değişiklik göstermektedir): 20 tonluk konteyner 14.4 m²'dir.

Tablo 4. Vergiler

Vergi Adı	Vergilendirmenin Amacı	Vergi Miktarı	Periyot
1 Tarım dışı arazi vergisi hedef	Arsanın üstündeki mal ve/veya mülk arsa (konteyner, kiosk, pavilon vb.).	26 som 10 tıym	1 yıl için
2 Emlak vergisi (3. grup)			
	5 tonluk konteyner	345 som 60 tıym	1 yıl için
	10 tonluk konteyner	691 som 20 tıym	1 yıl için
	20 tonluk konteyner	1382 som 40 tıym	1 yıl için
	40 tonluk konteyner	2764 som 80 tıym	1 yıl için
	Kiosk, Pavilon vs.	96 som 00 tıym	1 yıl için
3 Rızaya Dayalı Patent (Vergi) Miktarı¹⁴			
Ücret üzerinden ödenen gelir vergisi işçi	Sabit vergi tutarı	288 som 30 tıym	30 gün için

1 m², 26,1 som olarak baz alınır. 14.4 m² x 26.1som = 375som

20 tonluk konteyner için yıllık emlak vergisi 375 som'dur

Emlak vergisi Nasıl hesaplanır?

Emlak vergisi yılda bir defa ödenir ve hesaplama için 20 tonluk konteyner baz alınmıştır:

1 m², 8 som olarak baz alınmıştır.

Aylık emlak vergisi miktarı = 14.4 x 8 = 115,2 somdur.

Yıllık emlak vergisi miktarı = 12 x 115,2 = 1382 somdur.

Emlak vergisi ve Arazi vergisi tek fatura halinde beyan edilir ve ödemesi aynı yerde gerçekteşir.

Örnek olarak Muras-Sport Pazarında 1. Sıra 14 numaralı konteyner 20 tonluk konteyner ebadında olup her yıl arazi ve emlak vergisi olmak üzere 375 + 1382 = 1757 som ödeme yapar.

Dordoy Pazarı Esnafı gönüllü patent vergisi ödemektedir.

Pazar esnafının ticari faaliyetlerini desteklemek amacı ile Kırgız hükümeti Pazar esnafını Gönüllü Patent vergisi ödeyenler statüsüne almıştır. Patentler 30-90-180 günlük olarak verilmektedir 90 günlük

¹³ Kırgızistan'da işletme vergisi patent olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴ Kırgızistan'da vergi iki türe ayrılmıştır:

1.Zorunlu Patent: Özel vergi rejimi türlerinden biridir. Zorunlu bir patente dayalı vergi, bir vergi makamından zorunlu bir patent alarak bir kuruluş veya bireysel girişimci tarafından ödenir. Patent, vergi mükellefinin belirli bir faaliyet türünü yürütme ve bu tür faaliyetler için vergi ödeme hakkını onaylayan ve ayrıca patentin geçerli olduğu dönemde gelir elde edildiğini onaylayan bir vergi dairesi tarafından verilen bir belgedir. Mükellefin gelir vergisi ve satış vergisi ödemesi gereklidir.

2.Rızaya Dayalı Patent: Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Jogorku Keneş'in ilgili komitesi ile mutabakata varılarak onaylanan listeye göre faaliyet gösteren bir kişi, gönüllü bir patent temelinde vergi ödeme hakkına sahiptir. Gönüllü bir patent alırken, gelir vergisi ve satış vergisi ödenmez.

patent alırken, vergi miktarı %5 ve 180 günlük %10 oranında azaltılır. Patent miktarı mağaza ya da konteynerin bulunduğu konum ve boyutuna göre hangi ürünü sattığına göre (kırtasiye, giyim, elektronik eşya vs.) değişiklik gösterebilmektedir. Bir satış mağazasının en düşük patent miktarı 500 som iken en yüksek patent miktarı 6300 somdur.¹⁵

Pazar esnafları ile yapılan görüşmelerde emlak ve arazi vergisini konteyner sahibi öder ve kiracılar ise sadece gönüllü patent vergisi ödemektedir.

Görüşmelerimizde Pazar esnafının şikâyetçi olduğu önemli konuların başında gümrükte alınan vergi ve/veya ücretler gelmektedir. Gümrük işlemlerinde alınan ücret konusunda da girişimciler hoşnutsuzluğunu hükümet yetkililerine belirtmişlerdir. Bir girişimci olan S. Mamatkerimova ile yapılan görüşmede:

“Her ay ortalama 4-5 milyar som nakliye ücretini ödediğini ve gümrük işlemleri için ödenen ücret 2019 yılında kg başına 0.7\$’dan 2,4\$’a yükseltilmesi ekonomik olarak kendilerini zorladığını belirtmiştir. Bu artışın çok olduğunu bizim için makul olan 1,5 \$ seviyesine kadar çekilmesidir”.

Başka bir işadamı ise malların standardını belirleyen laboratuvarın Kırgızistan’da olmamasının güçlüklerini dile getirmiştir:

“Ülkeye giren mallarda belli standartlar aranmaktadır. İş adamı olarak bununla ilgili Kırgızistan’da laboratuvar olmadığı için malların standardını Rusya Novosibir kentinde bulunan laboratuvarından almak zorundayız. Buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi her bir ürünün bir gümrük kodu var ona göre işlem yapılmaktadır. Bir sertifikanın ücreti yıllık 100 dolar. Daha önceki yıllarda Kazakistan Kırgızistan’da laboratuvarın kurulması için kredi verdi, fakat nedense bir sonuç alınmadı.”

Pazarla ilgili toplu resmi detaylı ve net bilgilere ulaşmak çok zor. Pazarda iş yapmak için giren ve çıkan çok fazla olduğundan net rakamlar takip edilememektedir. Bu bakımdan güvenilir kaynakların güncel bilgileri de zaman zaman güncel olmayabiliyor. Ulaşılabildiğimiz güvenilir kaynak olarak Dünya Bankası’nın 2008 yılında yürüttüğü Pazar araştırmasına göre Dordoy Pazarı ülke genelinde %8.1 oranında istihdam, ayrıca Kırgızistan’da pazar sahipleri ülke ekonomisine; %12 katma değer (KDV) ve %4 oranında gelir vergisi ödeyerek katkı sağlamaktadırlar. Kırgızistan vergi sistemi, komşu ülkelere bakıldığında daha sade bir sisteme sahiptir. Pazar sahipleri KDV ve gelir vergisi öderken, dükkân sahipleri ve kiracılar çarşının konumuna bağlı olarak emlak, arazi ve patent vergisi ödemektedir. (Worldbank Report, 2009, s. 63-67)

Sonuç

Büyük çaplı işletme anlamında Kırgız ekonomisi varlığını öncelikli olarak Kumtor Altın İşletmesine ve bunun yanı sıra Dordoy Pazarına borçludur. Dordoy Pazarı ülkenin dinamosudur. Pazar olmaktan ziyade ticaret konusunda halkı eğiten toplumsal hayata yön veren çok işlevsel bir yapıya sahiptir. A. Salymbekov bu pazarı kurduktan sonra halk kendi kendine ticaretin nasıl yapılacağını, Pazar piyasası içinde deneme yanılma yoluyla öğrenmiş oldu. Her girişimci Pazarda herhangi bir baskı olmadan kira ve vergilerin dışında herhangi bir şart olmadan kendi işyerini açabilir ve işletebilir. Konteyner mağazalarının kira bedelinin az olması ve devlete verilen patentin (işletme vergisi) cüzi miktarda olması Pazar esnafı ve tüccarı için Pazarı oldukça cazibeli kılmakta ve kırsal alanda yaşayan halkın da dikkatini çekmiş, tüketim, üretim ve istihdam konusunda birinci dereceden bir cazibe merkezi olmuştur.

Kırsal alanlarda yaşayan halk kendi imkânları dâhilinde amatör bir şekilde hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadır, fakat ekonomik getirisi zor ve sınırlı olan bir sektördür. Halk geçimini sağlamak için başta Rusya, Türkiye ve Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer ülkelere göç etmektedir. Dordoy Pazarı belli derecede istihdam imkânı sağladığı için bir anlamda daha fazla yurt dışına göçü engelleyen bir ticaret merkezi olarak işlev görmektedir. Halkın bazıları, sahip olduğu taşınmazlarını satarak Dordoy Pazarında ticarete atılmışlardır. Böylece ticarete başarıyı yakalayan girişimcileri gören yakın akraba ve çevresindeki kişilerin de “zincirleme göç” aracılığı ile Pazarda iş yapmalarının önü açılmaktadır bir girişimci olarak toplum karşısına çıkmaktadır. Bunların da ötesinde Dordoy Pazarında bir işyeri açmak amacıyla yurt dışına gidip belli bir sermaye topladıktan sonra geri dönüş göçünün de yaşandığı saha görüşmelerimizde ortaya çıkmıştır. Bu şekilde yurt dışına olan göç Pazar sayesinde kısmen azalarak Bişkek ve Dordoy Pazarının nüfus ve ticaret hacmi büyümektedir.

¹⁵ Summa naloga na osnove patenta dlya individual'noy trudovoy deyatel'nosti po gorodu Bishkek https://www.sti.gov.kg/docs/default-source/patents/14-bishkek_trud_patent.pdf?sfvrsn=2

Pazar bir taraftan yurt dışına gocu kısmen engelleyen bir işleve sahip olurken, diğer taraftan yurt içi gocu tetikleyen bir cazibeye sahiptir. Ticaret için kırsaldan şehre goc eden insanlar şehrin nüfusunun artmasına, aynı zamanda kent merkezinin dışında çarpık kentleşme ve gecekondulaşmaya neden olmaktadır. Bu şekilde 50’den fazla ortaya çıkan canı konuşlar denilen gecekondu mahallesinin yedisini, Pazarın yakınında yer almaktadır. Bu nedenle sadece çalışmak için değil, aynı zamanda ikamet etmek için de bir çekim alanı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu bakımdan Dordoy Pazarı sadece bir ticaret alanı değil aynı zamanda ikamet edilen bir çok alt yapı ve sosyal sorunları olan konut alanlarının da yığıldığı bir yerdir denilebilir. Pazar alanı oturlan mahallenin uzaklığına göre şehrin yaklaşık 5 ila 10 km dışında olması nedeniyle özellikle burada çalışanlar için sorun oluşturmakta ve bu sorunu Pazarın yakınına goc ederek ozlemektedirler. Bu bakımdan Pazar sadece yurt içi değil, şehir içi goce de neden olmaktadır. Goc edenlerin bir kısmı devlet arazisini işgal ederek derme çatma konutlar yaparak hayatını surdurmektedirler. Işgal edenlere “kırmızı kitap” yani tapu verilmediği için kamu hizmetlerinden de tam olarak faydalanamamaktadırlar. Bu yüzden bazı mahallelerde hiç okul ve sağlık ocağı, su, kanalizasyon hatta elektrik bile bulunmamaktadır.

Kumtor Altın Işletme firmasından sonra ülke ve başkent Bişkek’in ekonomisine buyuk katkısı olmaktadır. Devletin önemli vergi topladığı kaynaklarından biri konumundadır. Toplumda var olan zengin iş adamlarının bir kısmı, zenginliğini Dordoy Pazarına borçludur. Dordoy Pazarı sadece bir ticaret alanı değil, aynı zamanda bir girişimci okulu olarak da işlev görmektedir. z olarak Dordoy Pazarı halkın ihtiyaçlarına are olmuş, toplumun yaşantısına ekonomisine ve geleceğine yön vermiş olan çok ağlı sosyal ekonomik bir sistemdir denilebilir.

Etik Beyan

“Kırgızistan’da Dordoy Pazarı: Sosyalizmden Liberalizme Bir Pazarın Doğuşu ve Sosyo-Ekonomik Etkileri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gereklili olan etik kurul izinleri Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 25.04.2022 tarih ve 2022-4 sayılı toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Adana T. O. (2021). *Kırgızistan lke Raporu*, Adana: Adana Ticaret Odası Yayınları. https://ihracatdestek.org.tr/uploads/kirgizistan-ulke-raporu-15-19-10_1633939621.pdf Erişim 10.04.2022.
- Baktıgulov, C. S., D. F. Vinnik ve V. Ya. Galitskiy (1986). *Tarız*, Frunze: Entsiklopediya, Bişkek: 15-24.
- Eroğlu, G. (1976). *Kurtuluş semt pazarı araştırması*. İstanbul: İT Yayınları.
- Ganiev, D. ve Baygonuşova, D. (2017). Comparative analysis of the contribution of the “dordoy” market and the gold mining company “kumtor” to the economy of Kyrgyzstan. *Journal of Social Sciences of the Turkish World*. Bishkek
- INS Resource Information Center (1993). Kyrgyzstan: Political conditions in the post Soviet era. Washington D. C., <http://hrlibrary.umn.edu/ins/kyrgyz93.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.04.2022).
- IOM (2020). World Migration Report 2020, Geneva: IOM. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (Erişim Tarihi: 02.04.2022).
- ITC Trade Map (2020). <https://www.trademap.org/Index.aspx>.
- Karlık, S. R. (2011). Kuresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler, *International Conference On Eurasian Economies 2011*, SESSION 1C Uluslararası Ticaret. (Anadolu University, Turkey) <https://www.avekon.org/papers/239.pdf>. Ss.47-56
- Karrar, H. (2017). Kyrgyzstan’s Dordoi and Kara-Suu Bazaars: Mobility, Globalization and Survival in Two Central Asian Markets. *Globalizations* 14 (4): 643–657. doi: 10.1080/14747731.2016.1201323
- KCUİK (2021). *Kırgız Cumhuriyeti Mill İstatistik Komitesi*.
- KCUİK (2022). <http://stat.kg/kg/statistics/naselenie/>
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2020). ‘islenost’ Postoyannogo Naseleniya na Nalo 2020 [2020’nin Başında Bogelere Göre Yerleşik Nüfus], Bişkek: KCUİK. <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> (Erişim Tarihi: 13.03.2021).
- Kırgızistan Vergi Dairesi. (2019). <https://www.sti.gov.kg/>
- Kudryavtseva, T. (2019). Torgovlya na Dordoye. Ejemesyano v Bdjet Postupayet 34-37 millionov Somov [Dordoi’da ticaret. Her ay 34-37 milyon som btuceye gidiyor]. <https://24.kg/obschestvo/123468/>
- Nasritdinov, E. (2016). *Pros And Cons Of Migration In Kyrgyzstan*, www.academia.edu/4371887/Migration_in_Kyrgyzstan_-_Pros_and_Cons (Erişim Tarihi: 15.11.2021).
- Niyazov, T. Z., Alayiyev E. K. ve Seytaliyev M. E. (2020). Kırgızstandağı şaar Kalkınım Kalıptanuusu Cana Uurdağı Maseleler [Kırgızistan’da kentsel nüfus oluşumu ve güncel sorunlar]. Vestnik KNU №1-2
- Petrov, V. G. (2005). *Pişpek Işezayuşığı 1825-1926*, Bişkek.

- Saralayeva, L. (2015). Damira Doolotaliyeva: Mı za Protsveyayuşiy Kırgızstan! [Damira Doolotaliyeva: Müreffeh bir Kırgızistan için varız!] <http://www.nlkg.kg/ru/interview/damira-dolotalieva-my-za-procvetayushhij-kyrgyzstan>, Erişim Tarihi: 05.03.2022.
- Saralayeva, L. (2016). Magnetizm Dordoya ili o tom, kak 25 Let Privlekat' Uspeh, Bogatstvo i Şçast'ye [Dordoy'un Çekiciliği veya 25 yıl boyunca başarı, zenginlik ve mutluluk nasıl çekilir]. http://www.nlkg.kg/ru/economy/magnetizm-dordoya-ili-o-tom_kak-25-let-privlekat-uspex_-bogatstvo-i.schaste, Erişim Tarihi: 05.03.2022.
- Saralayeva, L. (2017). 20 Let Profsoyuzu Dordoya – Ot Bor'by s Reketirami Do Tsifrovogo Buduşego [Dordoy sendikasının 20 yılı - şantajcılara karşı mücadeleden dijital geleceğe]. <http://www.nlkg.kg/ru/economy/20-let-profsoyuzu-dordoya---ot-borby-s-reketirami-do-cifrovogo-budushhego>. Erişim T.:21.04.2022
- Somuncuoğlu, Tuğrul (2011). *Kırgızistan Ülke Raporu*, Ankara: İhracatı Geliştirme Merkezi.
- Sultangaziyev, N. (2019). Rınok Dordoy [Dordoy Pazarı]. (Mülakatçı: G. Bingöl).
- Tayfur, N. A. 2021. *Orta Asya ülkesi Kırgızistan Cumhuriyeti 30 Yaşında*, 31.08.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/orta-asya-ulkesi-kirgizistan-cumhuriyeti-30-yasinda/2351402>.
- The World Bank. (2020), *World Development Indicators*, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=KGZ> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).
- Toktogulov, B., Eshnazarova, A. (2021). Bağımsızlık Sonrası Dönemde İç ve Dış Göçün Bişkek Kentinde Ortaya Çıkan Mekânsal Ayrışma Üzerindeki Etkileri. *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 51-65. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1750990>
- TRTAvaz (2021). *Kırgızistan Cumhuriyeti 30 Yaşında*, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistan-cumhuriyeti-30-yasinda/612e039501a30a4b9c6aaf6>
- Türkoğlu, İ. (2016). Bişkek. *İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara
- UNIDO Raporu (tarihsiz), *Diagnostika Po Programme Partnerstva Mejdu Gosudarstvami (RSR) Kırgızskaya Respublika, Formirovaniye Konkurentosposobnoy Proizvodstvennoy bazı v Tselah Obespeçeniya Vsektoromnego Rosta* [Ülke Ortaklık Programı (RSR) teşhisi Kırgız Cumhuriyeti, İstikrarlı Kapsayıcı Büyüme Sağlamak İçin Rekabetçi Bir Sanayi Tabanının Oluşturulması] https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-12/Diagnostic_Report_PCP_Kyrgyzstan_RU.pdf
- Worldbank (2009). *Bazaars and Trade Integration in CAREC Countries*. Worldbank: Washington.
- Worldbank (2009). *Klubok Şelka: Bezgranichnyye Bazary i Prigranichnaya Torgovlya v Tsentral'noy Azii* Bir ipek yumağı: Orta Asya'da sınırsız pazarlar ve sınır ticareti].
- Yıldırım, O., Stalaliev, M. (2019). Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 681-700. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1052. http://www.makalesistemi.com/panel/files/manuscript_files_publish/e61942b4897972dd6a60f8037db34c7c/124618e3087c7555ed317e58b28cd70f/656d5966b1e8a58.pdf.

EXTENDED ABSTRACT

The subject and scope of the research is the examination of the economic and social effects of the Dordoy Market, which was established in the capital city of Bishkek in 1991 after independence, with the available resources, interviews and participatory observation technique. Dordoy (Dordoi) Market, one of the markets of Kyrgyzstan and the region, is a social project as well as an economic project. The Market, which was financed by a Kyrgyz entrepreneur and established in late 1991, consists of more than ten sub-markets in itself. With a versatile employment opportunity and structure, it directly influences the lives of around 60 thousand and provides for families. While the year 2021 is celebrated as the 30th anniversary of the establishment of the Kyrgyz Republic, it is an economy and workplace region as old as the state. It has been the dynamo of the country's economy and one of the biggest livelihoods of the people. Dordoy Market has partially caused internal migration due to its economic attractiveness, and sometimes even caused return migration. In addition, it continues to be a frequent destination for wholesalers not only from Kyrgyzstan but also from neighbouring countries. Most of the products come from China, Russia, China and European countries, and most of them are sold to Uzbekistan and Kazakhstan. In the study, the economic and social transformations that take place through a market are examined and its contribution to the country's economy is tried to be examined.

Just before the collapse of the Soviet Union, there was a serious economic recession in Kyrgyzstan, as in all the countries of the Soviet Union, and this stagnation turned into an economic collapse in the first periods of independence. After the collapse of the Soviet system, the new generation of countries experienced serious economic and social depressions due to the central management of the countries and the interdependent supply of raw materials and consumption needs of each country. They have become unable to meet even the most basic daily consumption needs. Due to issues such as how to manage public enterprises, how to make privatization, and how to give workers' shares, the enterprises stopped and the workers became inactive. With the new state, a management and regime change was made both politically

and economically, and liberal economic policy and democratic management approach were preferred, but the transition period was very painful.

Looking at the economic indicators, in 2010, when the second political uprising was experienced after the uprising in 2005, the national income in Kyrgyzstan was 4.6 million; its per capita income is 864 dollars. Recently, the gross national product per capita was 1,180 as of 2015, 1,160 in 2020, and around 1,240 dollars in 2019 before the pandemic. Its share in world trade in 2010 was only 0.02.

Kyrgyzstan, which has a history of 30 years, has increased its gross domestic product (GDP) from 2 billion 500 million dollars to 8 billion 453 million 300 thousand dollars. Its economy generally continues based on consumption rather than industrial production. More than one million of its population work abroad and the worker's foreign exchange income it receives from there corresponds to 7.8% of the total budget. Considering the population dynamics in the last thirty years, the population, which was 4,391,200 in 1990, increased by 50% and reached 6,636,803 people). It is seen that the poverty line in the country increased to 20.1% in 2019 and 25.3% in 2020 with the effect of the epidemic.

Dordoy Market is located in the y region of Kyrgyzstan but is connected to the city of Bishkek, 6-7 km from the city centre, and approximately 25 km from Kazakhstan border and the Korday border gate. As the Kyrgyz citizens are not accustomed to free-market conditions yet and their purchasing power is weak, as a result of the efforts of Askar Salymbekov¹⁶, who comes from a strong family, due to the problems such as the supply of needed products and the lack of product variety in the country, Dordoy Market was established, inspired by his grandfather's name. The fact that production came to a standstill due to the departure of qualified manpower from the country after independence had a negative impact on the country. The established Dordoy Market, not only met the needs of the people of the country, but also met the demand for employment, and became a centre of attraction both in terms of employment, production and consumption. While the place of the market was once a reedy land, containers were started to be placed on 7 December 1991 for the establishment of the market. Thanks to this market, the people started to trade and went to different countries, bringing new goods to the country, expanding the product range and causing product abundance. The retail sales point is around 40 thousand. After Kumtor Gold Mine Management, it is the biggest commercial centre that provides taxes to the country's economy. According to the World Bank, Dordoy Market employs a rate of more than 8% throughout the country.

On the one hand, the market has a function that partially prevents migration abroad, on the other hand, it has an attraction that triggers domestic migration. People migrating from the countryside to the city for trade cause an increase in the population of the city, as well as unplanned urbanization and slums outside the city centre. Seven of the shantytowns, which are called "canı konuşdar", which have emerged more than 50 in this way, are located near the Market.

Some of the wealthy businessmen in the society owe their wealth to Dordoy Market. Dordoy Market is not just a trading area. Dordoy Market is a multi-networked social-economic system that has been a solution to the needs of the people and has shaped the life, economy and future of the society.

¹⁶ Chairman of the Board of Dordoy Corporation.